

یک نکته باریک دستوری:

● متعدی کردن

فعل‌های لازم

یکی از موضوعات به ظاهر ساده در دستور زبان فارسی در مبحث فعل، تشخیص فعل‌های لازم و متعدی از یکدیگر و متعدی کردن فعل‌های لازم است. دانش‌آموزان معمولاً در مورد اول به مشکل چندانی برخوردار نمی‌کنند زیرا که عبارت پرسشی «چه چیز را؟» و «چه کس را؟» که مناسب فعل متعدی هست و با فعل لازم مناسبتی ندارد، مشکل را تقریباً می‌گشاید. گرچه تعدادی از دانش‌آموزان در همین مورد نیز اشکال دارند چون دو عبارت یاد شده را گاهی با دو عبارت «چه چیز؟» و «چه کس؟» خلط می‌کنند. اما این مشکل بعضی از دانش‌آموزان است و عمومیت ندارد.

مشکلی که عمومیت دارد، مربوط به قسمت دوم موضوع، یعنی چگونگی متعدی کردن فعل‌های لازم است. این مشکل مربوط به درک و تشخیص دانش‌آموز نیست، بلکه از آموزش مبهم – یا صریح‌تر بگوییم آموزش غلط – ما معلمان دستور زبان ناشی می‌شود. البته بدیهی است که اشتباه ما نیز از قواعد اشتباه موجود در «دستور زبان»‌های موجود فارسی سرچشمه می‌گیرد.

مشکل چیست؟

وقتی می‌خواهیم فعل لازمی را متعدی کنیم، باید دو ویژگی آن ثابت بماند و دچار تغییر نشود. این دو ویژگی، یکی زمان و دیگر ساخت (یا صیغه یعنی شخص) فعل است. به این معنا که اگر فعل لازم مورد نظر از جهت زمان ماضی بعید و از نظر شخص دوم شخص مفرد است، در شکل متعدی نیز باید همان گونه باشد. در حالیکه اغلب معلمان دستور زبان متوجه شده‌اند که دانش‌آموز در این تبدیل و تغییر به این دو عامل توجهی نمی‌کند. یا هر دو

■ حسین علی یوسفی – دبیر دبیرستان‌های اسفراین

۱ – به عبارت روشن‌تر باید گفت که: اساساً قاعده ثبت شده در کتاب‌های دستور در مورد متعدی کردن فعل‌های لازم غلط است.

۲ – اگر کمی دقت کنیم می‌بینیم که در این تبدیل «لازم به متعدی» تنها عنصری که افزوده می‌شود «ان» است نه «اندن» و نه «آیندن» و نه حتی «اند» یا «آیند».

با یکی را به درستی رعایت نمی‌کند. مثلاً به او گفته‌ایم: «پریده بود را متعدی کنید»، پاسخها از اینگونه است: برانیدن، می‌برانم، برانده بودم، برانید.

و مشکل دقیقاً در همین جاست. و پرسش این است که با وجود تذکر دیر و معلم برای رعایت این دو ویژگی، چرا دانش‌آموزان دچار اشتباه می‌شوند و پاسخهایی که می‌دهند غلط از آب در می‌آید؟

به نظر نگارنده علت این مشکل دانش‌آموزان در آموزش غلط قاعده تبدیل کردن فعل لازم به متعدی نهفته است. به عبارت روشن‌تر باید گفت که اساساً قاعده ثبت شده در کتابهای دستور در این مورد، غلط است. در دستور «پنج استاده» که ما در بیشتر دستورهای چاپ شده پس از خود است و اغلب دستورها رونویسی از همان است! - قاعده متعدی کردن فعل‌های لازم چنین ذکر شده است:

«چون خواهند فعل لازمی را متعدی سازند، به آخر دوم شخص مفرد فعل امر آن، «انیدن» یا «اندن» در آورند: خند: «خندانیدن، خنداندن» در جای دیگر در همین دستور، افزودن «اند» یا «انید» به دنبال فعل امر مفرد توصیه شده است.^۱ اما، تخفیف «ن» هم مشکلی را حل نمی‌کند.

در دستورهای دیگر، مثلاً دستور استاد دکتر خیامپور، محمد جواد شریعت دستور زبان احمدی - انوری، دستورهای دبیرستانی رشته فرهنگ و ادب^۲ - که مخصوصاً بیشتر مد نظر است - همگی، همین قاعده را بازنویسی کرده‌اند. (البته جز آقای دکتر خانلری، که در دستور زبان خود، در این مورد اساساً قاعده‌ای ذکر نکرده‌اند).

«برخی از فعل‌های لازم را با افزودن «اندن» یا «انیدن» به بن مضارع آنها متعدی می‌کنند. خواب (بن مضارع از خوابیدن) + اندن =

خوابانیدن».

این قاعده‌ای است که در دستور زبان آقایان احمدی و انوری ذکر شده است.^۳ در دستور چهارم فرهنگ - که از روی همین دستور نوشته شده - این قاعده با تغییر اندک چنین آمده است:

«برای متعدی کردن «فعل لازم»، به بن مضارع «اندن» یا «انیدن» - می‌افزاییم تا «مصدر متعدی به دست آید = گردیدن - گرد + انیدن = گردانیدن»^۴

در همین بیان - که البته خاص همین دستورها نیست - تناقضی هست و آن اینکه گفته می‌شود برای متعدی کردن «فعل لازم»، «مصدر متعدی» را به دست می‌آوریم.

آیا غرض ساختن فعل متعدی است که دارای اشکال و ساختهای گوناگونی است، یا ساختن مصدر متعدی - که یک شکل بیشتر ندارد و طبعاً ساختن آن مشکل چندانی ایجاد نمی‌کند، چون آن دو ویژگی که بر شمردیم (یعنی زمان و شخص معین) در اینجا دخالتی ندارد.

وانگهی، تکلیف فعل‌های لازم مضارع در این میان چه شود؟ فعل‌هایی که برای متعدی کردن آنها نه تنها «اندن» و «انیدن»، بلکه حتی «اند» و «انید» هم به‌کار نمی‌رود. مثلاً می‌خواهیم فعل «می‌خروشیم» را متعدی کنیم. می‌شود «می‌خروشانیم»، «می‌دوم» می‌شود «می‌دوانم» که در هیچ کدام «اند» یا «انید» وجود ندارد. چه رسد به «اندن» یا «انیدن».

برای رفع این مشکل بهتر آنست که این قاعده را مختصری تغییر دهیم و اصلاح کنیم تا هم قاعده باشد و در همه موارد مربوطه صدق کند و هم منجر به آموزش غلط و سردرگمی دانش‌آموزان نگردد.

اگر کمی دقت کنیم، می‌بینیم که در این تبدیل «لازم به متعدی» تنها عنصری که افزوده می‌شود «ان» است نه «اندن» و نه «انیدن» و نه

حتی «اند» یا «انید».

زیرا که مثلاً در فعل برانید، «ید» و در فعل «می‌رساند» «سد» جزو فعل لازم نیز هست یعنی در شکل متعدی آن ظاهر نمی‌شود همچنین است در مصدرها. مثلاً اختلاف «دویدن» با «دوانیدن»، «رویدن» و «رویاندن» فقط در کم شدن یا اضافه شدن عنصر «ان» است و نه چیز دیگر.

بنابراین قاعده را باید این گونه اصلاح تعریف کنیم:

«برای متعدی کردن بعضی فعل‌های لازم بدون آنکه هیچ تغییر دیگری در شکل کلمه ایجاد کنیم، فقط کافی است که بین بن مضارع و دیگر اجزای بعد از آن یک پسوند «ان» بیفزاییم».

با کاربرد این تعریف و تفهیم آن بن دانش‌آموز، هیچ گاه اشتباهی در تبدیل لازم به متعدی پیش نمی‌آید. چند مثال می‌گیریم - می‌گیریم از م - می‌گیرانم. پریده بود - برانیده بود - برانیده بود. خروشیده ایم - خروش از پنده ایم - خروشانیده ایم.

این قاعده در مورد مصدر نیز دقیقاً صدق می‌کند:

رسیدن - رس از بدن - رسانیدن.

زیرنویسها:

- ۱ - دستور زبان فارسی تألیف پنج استاد، چاپ سو. حرفی، ص ۱۷۴.
- ۲ - همان، ص ۱۰۱.
- ۳ - دستورهای دوم، سوم و چهارم فرهنگ و ادب، بسیار شتابزده و بدون دقت نظر کافی تألیف شده و دارای کاستی‌ها و اشکالاتی است که بیان آنها مجال مستقل می‌طلبد و ان شاء الله به آن خواهم پرداخت.
- ۴ - احمدی - انوری، دستور زبان فارسی ج ۲، ص ۶۶.
- ۵ - احمدی - انوری، دستور زبان چهارم دبیرستان رشته فرهنگ و ادب چاپ ۱۳۶۸، ص ۶۶.